

המחלוקת בין ההנהלה הציונית והוועד הלאומי סביב הטיפול בעולים בראשית תקופת המנדט

היישוב היהודי בארץ־ישראל התנהל בתקופת המנדט בדפוס של מעין שלטון עצמי, מורכב משתי מערכות מקבילות המתקיימות זו לצד זו, אשר כונו בשם 'המוסדות הלאומיים'. מצד אחד פעלה ההנהלה הציונית, אשר ייצגה את התנועה הציונית העולמית, ומצד אחר היה הוועד הלאומי, אשר שימש כבא־כוח היישוב בפני השלטון הבריטי. מערכת היחסים בין שני המוסדות האלה במהלך שנות העשרים הייתה רוויה חיכוכים; הניסיון לחלק את העבודה בצורה מוסכמת לא עלה יפה ובפועל נוצרו איך־ספור כפילויות, וממילא מחלוקות בלתי פוסקות על סמכויות ועל הבכורה. חלוקת התפקידים בין שני המוסדות נועדה להיות פונקציונלית: ההנהלה הציונית עוסקת בכל הקשור בבית־הלאומי ובעניינים פוליטיים, ואילו הוועד הלאומי מטפל בכל הקשור ליישוב עצמו ולעניינים המקומיים. אולם חלוקה זו לא עמדה במבחן המציאות. בפועל, התחומים התערבבו והגבולות היטשטשו. כפי שנאמר בחוגי ההנהלה הציונית: 'יש עניינים רבים שבסטדיה הראשונה שלהם הם עניינים פוליטיים וייכנסו לחוג פעולתה של ההנהלה הציונית ובסטדיה השנייה שלהם - זאת אומרת, הוצאתה לפועל - יימסרו לוועד הלאומי'.¹ הטיפול בסוגיית 'ההתאזרחות', לדוגמה, החל במשא ומתן בין ההנהלה הציונית בלונדון ובין הדרג המיניסטרילי, עבר להנהלה הציונית בירושלים לשם קביעת הסדרי הרישום עם הפקידות המקומית, וממנה עבר לוועד הלאומי בשלב הביצוע. המחלוקת שנכרכה בכך עמדה בעינה לאורך כל שנות העשרים. המחלוקת בין שני המוסדות הגיעה עד כדי משבר בתחום הקליטה. הסכסוך סביב הטיפול בעולים לא היה שונה לכאורה ממחלוקות בנושאים אחרים אבל הבליט מאוד

* היות שקשה היה להפריד בין התחומים וסוגיות רבות השתייכו לתחום פעולתן של שתי המערכות גם יחד.

1. פרוטוקול ההנהלה הציונית, כרך 6, 23 בפברואר 1926, עמ' 85. וכן ישיבה ב־5 במרס 1926, עמ' 105, סעיף ה': קביעת תחומי העבודה בין הוועד הלאומי וההנהלה הציונית. על כך ראה ב' אליאב (עורך), הישוב בימי הבית הלאומי, ירושלים 1976, בפרט החלק השני: א' רובינשטיין, 'מישוב למדינה - מוסדות ומפלגות', עמ' 129-195. ראו גם: ד' הורוביץ ומ' ליסק, מישוב למדינה: יהודי ארץ־ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, תל־אביב 1977, ובפרט עמ' 47-64.

את פער העמדות בין שני הגופים, ואת הקושי הסטרקטורלי והמהותי של שיטת המנהל העצמי הדואלי שהונהג ביישוב.

במישור הגלוי המחלוקת ניטשה על השאלה מי אחראי לטיפול בעולים, וכל מוסד טען כי האחריות היא שלו. הוועדה הלאומי נימק את טענתו בכך שהקליטה מתבצעת ביישוב פנימה ולכן היא בתחום אחריותה. ואילו ההנהלה הציפונית טענה שיש לה אחריות כוללת לכל הקשור ב'עלייה' ובכלל זה חלוקת הסרטיפיקטים דרך סידור ההפלגה והכניסה לארץ, וגרסה כי אחריות זו מקיפה גם את הקליטה עצמה. יתרה מזאת, התפיסה הבסיסית של ההנהלה הציפונית הייתה ש'הכל פוליטי' - שכל המתרחש בארץ הוא חלק מהמאמץ הציפוני להקמת בית-לאומי בארץ-ישראל. תפיסה מערכתית זאת הייתה מעוגנת לא רק בשורשים אידאולוגיים, אלא גם בעובדה שהמדיניות הבריטית התייחסה לקליטה ועלייה במקשה אחת באמצעות הנוסחה של 'כושר הקליטה הכלכלית', שהשפיעה במישורין על היקף המכסה השנתית של הסרטיפיקטים.

במישור הסמוי המחלוקת הייתה על מרות, סמכות ושליטה. מבחינה זו פרשת הטיפול בעולים הייתה ביטוי נוסף לתחרות בין שני המוסדות על הבכורה בניהול היישוב.

הועדה לעבודה ועלייה

הוועדה הלאומי הקדים את ההנהלה הציפונית בהקמת מסגרת ארגונית לקליטת עולים. כבר בסוף 1920 פעלה מטעם הוועדה הלאומי 'ועדה לעבודה ועלייה', שיוסף אהרונוביץ עמד בראשה ומשה גליקסון שימש כמזכיר הכללי שלה. הוועדה ישיבה ביפו ושמה לה למטרה לעשות סדר בין הארגונים הרבים שקמו ביישוב על מנת לסייע לעולי העלייה השלישית. בניסיון לתאם את עבודתם של הגופים הרבים הפזורים בארץ, פרסמה הוועדה 'תקנון לאגודות לעלייה ועבודה' אשר קבע כי מטרות האגודות הללו הן: (1) לשתף את הציבור בפעולה לעזרת העולים; (2) לסייע לכך שכל אפשרות של עבודה שיש ברשותם של יהודים תשמש לסידור העולה; (3) לסייע לסידור העולים בעלי המלאכה, התעשייה, והמסחר הפעוט בערים ובמושבות.²

הוועדה נדרשה גם לרסן יוזמות של גופים וולונטריים שביקשו להקים מסגרות מתחרות, ולא פעם נאלצה למנוע הקמה של מסגרות שנראו לה כמיותרות.³ חרף תוארה הרשמי, הוועדה הגבילה עצמה לתחום הקליטה בלבד והותירה את העיסוק

2. תקנון לאגודות לעלייה ולעבודה, תרפ"א, אצ"מ J1.3.

3. 'מה התועלת ביצירת ועדה חדשה לאותו תפקיד', כתב גליקסון בניסיון למנוע הקמת ארגון חדש

נוסף לסיוע לעולים. גליקסון לשינקין, 3 בדצמבר 1920, אצ"מ J1.3.

בענייני עבודה למשרד לעבודה. הוועדה לא תיכנס לתחום סידור העבודה, כתב גליקסון בראשית 1921, כיוון ש'אינה יכולה להטיל על עצמה תעודה מן התעודות שהם עניין למוסדות אחרים, שהרי לא הייתה כוונתנו להוסיף על המוסדות הקיימים מוסד חדש מבני מינם שייכנס לרשותם ויכניס מתוך כך ערבוביה ובלבול לעבודה'.⁴

העדויות הקיימות מצומצמות והן מלמדות כי הוועדה פעלה, ככל הנראה, לא יותר משנה-שנתיים, עד שהתפזרה מעצמה. מעדות מאוחרת של אברהם אלמליח, נציג העדה הספרדית בוועדה, נראה כי הוועדה הפסיקה להתכנס מבלי שהדבר עורר תשומת לב מיוחדת. בשנת תרפ"ד כותב אלמליח בחשובה לפנייה של ועד העדה הספרדית אשר ביקש לדעת מה עושה הוועדה כדי לסייע לעולים, כי 'לצערי הגדול לא אוכל לתת לכם כל תשובה על שאלותיכם ... להווי ידוע לכ' כי אנוכי נבחרתי לוועדה זו לפני שנתיים, בשעה שנוצרה, בתור ב"כ הוועד הלאומי. הוועדה הזאת הספיקה להתאסף רק פעמיים ומאז לא הוזמנתי לשום אספה. כנראה שהיא הפסיקה את פעולותיה או שבטלה כליל'.⁵

ההתארגנות של ההנהלה הציונית בתחום הטיפול בעולים החלה לאחר שההנהלה הציונית בלונדון העבירה את הנושא לאחריות של שלוחתה בירושלים. בנובמבר 1921 הציג ד"ר מ"ד אידר, מבכירי ההנהלה הציונית בלונדון, להקים מסגרת לטיפול בעולים המורכבת משתי מחלקות. מחלקה אחת הייתה אמורה לטפל בחלוצים והאחרת - בעולים ה'אזרחים'. שתי המחלקות נועדו לטפל בעולים 'שלהן', משלב המיון בגולה ועד שלב ההשמה בעבודות בארץ. החלוקה המוצעת בין שני סוגי העולים נבעה משיקולים פוליטיים; אנשי ההנהלה הציונית בלונדון חששו מהצטברות עוצמה רבה מדי בידי תנועת הפועלים, ביתר דיוק בידי יוסף שפרינצק, איש הפועל-הצעיר, שעמד לנהל את תיק העלייה. מנחם אוסישקין וארתור רופין תמכו עקרונית בהקמתן של שתי מחלקות, אבל הציעו לבצע את החלוקה בהתאם לשלבים בתהליך העלייה ולא על-פי ההשתייכות המעמדית של העולים. המחלקה לעלייה, שראשותה הוצעה לפרופ' חיים פיק, נועדה לעסוק במיון העולים בגולה ובכל ענייניהם עד הגעתם ארצה, ואילו המחלקה לעבודה, בהנהלתו של שפרינצק, הייתה אמורה לטפל בעולה מעת הגיעו ארצה ועד קליטתו בעבודה.

שפרינצק התנגד לפיצול בטענה שעלייה ועבודה הן שני צדדים של אותו מטבע, ולכן אין זה הגיוני להפריד ביניהן.⁶ אף-על-פי-כן החליטה ההנהלה הציונית לבצע את ההפרדה וב-13 בנובמבר 1921 הוקמה רשמית המחלקה לעלייה של ההנהלה הציונית, ופרופ' חיים פיק היה למנהלה. באותה ישיבה התקבלה דרישתו של פיק

4. גליקסון לטהון, כ"ד בטבת תרפ"א, אצ"מ J1.3.

5. התאחדות עולמית של יהודים ספרדים לאברהם אלמליח, כ"ח בתמוז תרפ"ד, ארכיון העדה הספרדית, תיק עלייה א' מס' 10.

6. יוסף שפרינצק, פרוטוקול ההנהלה הציונית, כרך 1, 6 בנובמבר 1921, עמ' 22.

להכפיף את המשרדים הארץ-ישראליים בגולה למחלקה לעלייה, דבר שהוסיף לה מעמד ויוקרה. עם זאת הוסכם, כדי להפיס את דעתו של שפרינצק, שתהליך מיונם ובחירתם של העולים בחו"ל ייעשה בשיתוף-פעולה בין המחלקה לעלייה ובין המחלקה לעבודה.⁷

המחלקה לעלייה של ההנהלה-הציונית

התחרות בין שתי מערכות הטיפול בעולים - זו של הוועד-הלאומי וזו של ההנהלה-הציונית - התנהלה בין כוחות לא-שווים; המשאבים של המערכת השנייה היו גדולים בהרבה מאלה של המערכת הראשונה. לכאורה הייתה זו תחרות על הטיפול בעולים מרגע הגיעם לארץ, כיוון שהוועד-הלאומי הכיר עקרונית בזכותה הבלעדית של ההנהלה-הציונית לטפל במיון העולים בחו"ל ובהבאתם לנמל יפו. אולם במהרה התגלו הסגות-גבול גם בעניין זה והוועד-הלאומי ניסה להשיג דריסת-רגל בתחום הטיפול בעולים בגולה. ההזדמנות לכך נקרתה לו ב-1922, לאחר שקהילות שלא נפתח בהן משרד ארץ-ישראלי התלוננו כי היעדר נציגות של ההסתדרות הציונית גורם לאפלייתן לרעה בחלוקת סרטיפיקטים. כך, למשל, כאשר התלוננו הקהילות בסאלוניקי ובטריפולי כי המשרד הארץ-ישראלי בעיר טריאסט, האמור לייצג את האינטרסים של קהילות המזרח, אינו מקצה להן סרטיפיקטים על-פי דרישותיהן, מיהר הוועד-הלאומי לאמץ את הטענות של שתי הקהילות ולהציע להנהלה לאפשר לו לטפל ישירות בשתי הקהילות, 'לא משום רצון של תחרות אלא מתוך שאיפה לעזור לכם בחלוקת הרשיונות באופן היותר רצוי הואיל שאנו באים בקשר ישיר עם כל המקומות אפילו עם אלה שאין שם משרדים'. במכתב הוועד-הלאומי בעניין זה נמתחה ביקורת על תפקודו של המשרד הארץ-ישראלי בטריפליסט, אשר היה אפשר לפרשה כביקורת עקיפה על ההנהלה-הציונית עצמה: 'בני-אדם מחכים שם לרשיונות זה שנה וחצי, ובודאי הייתה במשך הזמן הזדמנות לא אחת לשלוח רשיונות והם לא נשלחו'.⁸ סירובה של ההנהלה-הציונית להתיר את החדירה של הוועד-הלאומי לתחום סמכותה היה חד-משמעי. קהילות המזרח, הובהר בתגובתה שנשלחה בתוך יום, כפופות למשרד הראשי בטריפליסט ורק לו הראייה הכוללת של כל הצרכים, וממילא הסמכות לחלק סרטיפיקטים לפי הבנתו. 'אין בדעתנו לנהל משא-ומתן בענייני עלייה עם ארצות המזרח על ידכם [לאמור, באמצעותכם] ... ואם פונה אליכם הסתדרות או מוסד ציוני ביחס לענייני עלייה אז... עליכם להמציא לנו את המכתב'.⁹

7. פרוטוקול ההנהלה-הציונית, כרך 1, 13 בנובמבר 1921, עמ' 34.

8. בן-צבי וטשרנוביץ אל פרופ' פיק, 10 בדצמבר 1922, אצ"מ J1.168.

9. ההנהלה-הציונית אל הוועד-הלאומי, 11 בדצמבר 1922, אצ"מ J1.168.

הוועדה לעזרת העולים

בינתיים הוסיף הוועדה הלאומי לנהל את הפעילות על-פי הדפוסים שקבע לעצמו, ללא כל קשר עם הקמת המחלקה לעלייה בהנהלה הציונית. ככל שהקשיים בקליטה החמירו כתוצאה מכניסת המשק למיתון והתגברות הירידה מהארץ, כן התחזק הוועדה הלאומי בדעתו שמוטל עליו להקים מסגרת רחבה יותר וסמכותית יותר לסיוע לעולים. ההנהלה הציונית אכן מטפלת בעלייה, נאמר בחוזר ל'וועדי הערים, המושבות והקבוצות' שהופץ בינואר 1923, אבל לא די בכך ואין להטיל את האחריות על ההנהלה בלבד. 'ההסתדרות הציונית די לה שהיא ... נושאת בעול העולים עד זמן ידוע, אחר-כך אין היא יכולה ללכת בעקבותיהם ולסדר אותם. לזה נחוץ אפ"כ ציבורי', ואותו אפראט חייב לקום בשיתוף כל מוסדות היישוב.¹⁰ בהמשכו של אותו חוזר נמתחה ביקורת על הקשיים שהממשלה מערימה על העלייה, אבל באותה נשימה שימשו הטענות הבריטיות להצדקת תביעתו של הוועדה הלאומי לקבל לידי את האחריות לקליטת העולים. אכן, נכתב בחוזר, צודקת הממשלה בטענותיה בדבר עולים רבים שנסתובבים בארץ בחוסר מעש ומרוב ייאוש הם נאלצים לעזוב את הארץ אחרי שלא מצאו מקלט לעצמותיהם. 'עלינו להודות שהרבה חוטאים אנו, בני הארץ, לעולים הללו. מה עשינו מצדנו כדי לקיים את מצוות הכנסת אורחים?'. במילים אחרות, חוסר האונים - של ההנהלה הציונית, כמוכן - מוליך למסקנה שמוטל גם על 'בני הארץ' - ובקוד הפנימי של אותה תקופה, הוועדה הלאומי - לעשות מאמץ לשיפור המצב.

מכאן שביוני 1923 הקים הוועדה הלאומי את 'הוועד הארצי לסיוע לעולים'.¹¹ בראש הגוף הזה עמדו שניים מהאישים הבכירים ביותר בוועדה הלאומי - יעקב טהון ויצחק בן-צבי. שמאל טשרנוביץ מונה כמזכיר. אולם לוועדה הלאומי לא היו האמצעים למימון הפעילות החדשה ובכיריו לא היססו לבקש את עזרתה של ההנהלה הציונית. מתוך מצוקתם הם הגיעו עד כדי נכונות לוותר על הבלעדיות ולהכפיף את הוועד החדש להנהלה הציונית. כדבריהם, 'הוועדה הארצי ... רואה עצמו בכל מעשיו, ובכל תוקף פעולתו, כגוף להנהלה הציונית. אנו מוכנים לקבל מכם הוראות מתאימות ולהימצא אתכם בקשר של יחסים תדירים'.¹²

אולם ההנהלה הציונית לא ששה לסייע לוועדה הלאומי בהקמת מוסד מתחרה במוסד משלה, שמעניק בדיוק אותם שירותים עצמם. בתום משא-ומתן הבהירה ההנהלה-

10. חוזר של הוועדה הלאומי, 25 בינואר 1923, בחתימתם של טהון, בן-צבי וטשרנוביץ, אצ"מ JI.166.

11. אותה ועדה נזכרת בתעודות שונות גם בשם 'הוועדה לעזרת העולים', או 'הוועדה הארצית לעזרת העולים'. ראו גם ידיעה על הקמת הוועד בי"ג-י"ד בתמוז תרפ"ג, הפועלה הצעיר, 6 ביולי 1923.

12. ד"ר ד' לוי, מזכיר הוועד הארצי לעזרת העולים, אל ההנהלה הציונית, י"ח באלול תרפ"ג, אצ"מ

JI.166

13. ההנהלה הציונית אל הוועדה הלאומי, כ"ב באלול תרפ"ג, אצ"מ JI.166.

'לנו אין שום מטרות של התחרות, כי אם רצוננו רק לעזור להנהלה-הציונית בעבודתה הקשה, בהתאם לחובתנו בתור באי-כוח היישוב לעולים החדשים הבאים לארץ'. ברוח זו הוצע להנהלה-הציונית לתאם עמדות לפני כינוס הוועידה, כדי להגיע אליה עם 'ההתאמה הדרושה' ולא להעלות את המחלוקת בין שני המוסדות על שולחן הוועידה.²¹

ההנהלה-הציונית עצמה התכוונה באותה תקופה להקים את 'המשרד להתיישבות עירונית', בראשותו של מאיר דיזנגוף, לצורך ההתמודדות עם גל העלייה שהחל לזרום לארץ מפולין וכלל שיעור ניכר של מבוגרים, בעלי משפחות, שנטו להתיישב בריכוזים עירוניים ולא להיקלט בהתיישבות החקלאית. אי לכך נשמעה הטענה ש'חסר אפָּרָט' מתאים לקליטתם של עולים אלה והיוזמה החדשה נועדה לספקו. התוכנית לא יצאה אמנם אל הפועל, בגלל הדרישה של דיזנגוף להפוך את המשרד המוצע לגוף אוטונומי שאינו כפוף למרות ההנהלה, אבל די היה בה לעורר דאגה רבה בחוגי הוועד-הלאומי.

לאחר שהנהלה-הציונית קיבלה את ההזמנה הפורמלית להשתתפות בוועידה הארצית שיזם הוועד-הלאומי, שבו ועלו על הפרק החששות מהעבר, והתגובה של ההנהלה הייתה מסויגת ומתחמקת. כלפי חוץ הובעה תמיכה ביוזמה החדשה, אבל כלפי פנים נשמעה התנגדות מתוך חשש להסגת-גבול. החששות הללו לא מנעו ישיבה משותפת עם נציגים של הוועד-הלאומי, במטרה ללבן את העניין לעומקו. דובר הוועד-הלאומי בישיבה זו היה יצחק בן-צבי, אשר הציג את מטרות 'הוועידה הארצית' ומנה ביניהן הקמת לשכות לאינפורמציה, בניית מגורים לעולים, פתיחת אולם לקבלת-פנים בנמל, פעילות תרבותית ענפה והקמת קרן להלוואות. הרעיון אינו חדש, אמר בן-צבי, התוכניות גובשו זה כבר, אבל 'דברי ד"ר וייצמן בישיבתו המשותפת אתם נתנו לוועד-הלאומי את הדחיפה האחרונה לקחת בידי את סידור הדבר'. ואן-פריזלנד, שדיבר בשם ההנהלה-הציונית, ניסה להניא את הוועד-הלאומי מכינוס הוועידה, או לכל הפחות לדחות את כינוסה עד לקיום בירור מקיף בין שני המוסדות. שפרינצק היה בוטה יותר ואף אמר, בשמץ של לגלוג, כי 'קבלת-פנים היא חשובה אמנם, אולם ברור למדי כי הטיפול והסיוע העיקרי הם חיזוק פיננסי ויצירת אחיזה כלכלית', ובשטח הכלכלי, טען שפרינצק, אין לוועד-הלאומי מה לתרום - 'לו היה הוועד-הלאומי בעל יכולת גם מהצד הכספי והיה מתחיל בעבודה כזו, אז הייתה באה בלי ספק הקואופרציה המעשית בעבודה עם ההנהלה הרבה יותר מהר'. בהמשך הוא הגדיר את היומרות של הוועד-הלאומי כ'הצעות פיקטיביות', אשר רק מגדילות את 'האילוזיות בארץ ובחו"ל'. אם הוועד-הלאומי רוצה לעשות לטובת העלייה, הוסיף שפרינצק, טוב יעשה אם ישתלב ביוזמות של ההנהלה - 'בהצעות שהגיש אדון וריזלנד

21. הוועד-הלאומי אל ההנהלה-הציונית, 14 בנובמבר 1924, אצ"מ J1.168.

להנהלה הציונית יש כר נרחב בשביל פעולות הוועדה לאומי.²² אנשי הוועדה לאומי התרעמו על חלוקת התפקידים שהציעה ההנהלה הציונית, אשר הותירה להם את הטיפול בעניינים השוליים לבדם. 'עכשיו הוברר כל מצב היחסים עם ההנהלה הציונית', אמר סופרסקי, 'שההנהלה הציונית רוצה להשתמש בעזרת הציבור רק לשם פגישה'. אבל הוועדה לאומי לא הסתפק בתפקיד שייעדה לו ההנהלה הציונית ולא היה נכון לעסוק רק במתן 'אינפורמציה קלה על דבר כרטיסי הרכבת'. בכיריו עמדו על זכותם לעסוק בכל שלבי קליטתו של העולה עד אשר הסתדר בארץ. 'אנו רוצים לתת לא רק עצות כי אם גם לעבוד בכל המקצועות ... במובן היותר רחב ... להיכנס לכל סעיף וסעיף, לא לשם תחרות עם ההנהלה הציונית כי אם לשם עזרה לעולים עד כמה שנוכל, ואם ניפגש עם ההנהלה הציונית לא ניפגש בתור מתחרים. היא תוכל למצוא ביישוב עזרה הרבה יותר ממה שהיא חשבה. אפשר להעמיס על היישוב משא יותר כבד משהנהלה הציונית רוצה'. ההנהלה הציונית, טען סופרסקי, הודיעה שהיא מוכנה להתייעץ עם הוועדה לאומי בכל נושא הקשור בעלייה, 'אם-כי היה שגם להתייעץ אתנו לא רצו'. אהרן אייזנברג שטח את טענותיו תוך כדי לגלוג על מידת ההתנשאות של ההנהלה כלפי הוועדה לאומי: 'אם ההנהלה הציונית תרצה בהאנשים המיוחדים שלה לעשות הכל - אין ספק שזה יביא נזק רב'.²³ בעקבות המבוי הסתום בשיחות הודיע הוועדה לאומי על החלטתו לכנס את הוועידה במועד שנקבע. שפרינצק שב וניסה למנוע את מימוש ההחלטה הזאת, בטענה שמסגרת התוכניות של ההנהלה הציונית מותירה כר נרחב לפעילות של הוועדה לאומי, אבל נסיונו כשל וההחלטה נותרה בעינה, למורת רוחה של ההנהלה.²⁴

הוועדה הארצי לענייני עלייה

הוועידה הארצית של באי"כוח היישוב התכנסה בתל-אביב ב-16 בדצמבר 1924, בהשתתפותם של יותר מ-40 צירים ובנוכחותם של אחד-העם ואוסישקין כאורחי כבוד. טהון, שפתח את הדיונים, דאג להדגיש בראשית דבריו כי הוועידה זומנה על-ידי הוועדה לאומי, 'המדבר בשם היישוב', והציג שלוש מטרות העומדות במרכז העניינים: בירור של עמדת הציבור ביחס לעלייה; מתן דין-יחשבון על הנעשה בעניין העלייה ועל תוכניות עתידיות, וכן - 'לברוא ... אורגן מרכזי, נבחר מטעם כל הקהילות

22. פרוטוקול ההנהלה הציונית, כרך 5, 5 בדצמבר 1924 [בתאריך הישיבה רשום בטעות 25 בדצמבר], עמ' 59.

23. אייזנברג, ישיבה של 'הוועדה המרכזית לענייני עלייה', ח' בטבת תרפ"ה, אצ"מ J1.166.

24. פרוטוקול ההנהלה הציונית, כרך 5, 15 בדצמבר 1924, עמ' 72.

הוועד־הלאומי, שימלא לעולים את חובתנו ביחס אליהם'.²⁵ ברוח דברים אלה החליטה הוועדה 'לייסד בשם היישוב העברי בארץ־ישראל מוסד מיוחד מרכזי לענייני עלייה בשם "הוועד־הארצי לענייני העלייה"'.²⁶ למליאת הוועד הזה נבחרו 13 נציגים מכל שדרות הישוב: 'י סופרסקי (יושב־ראש), הרב ש' אהרונסון, הרב ב"צ עוזיאל, ח' חורגין, ש' טשרנוביץ, 'י מוזס, הרב שפירא, ס' גולדברג, ח' קלוורסקי, א' אייזנברג, א' טביב, ה' הלפרין, 'י ליכטינגר.²⁷

לכאורה נוסד אפוא גוף־על שהיה אמור לרכז את כלל הפעולות הקשורות בעלייה, אבל חלוקת התפקידים בין הוועד־הלאומי ובין ההנהלה־הציונית נותרה מטושטשת. בניסיון להגדיר את התפקידים והסמכויות של כל אחד מהגופים, פרסם הוועד־הלאומי מזכר שהתבסס על הנוסחה: 'ההנהלה־הציונית היא אחראית בעד העלייה לפני הממשלה, מפקחת על העלייה, על סוגי העולים, מקבלת את העולים מהאונייה ומגינה על זכויות העולים לפני הממשלה והמוסדות השונים, מסדרת אותם לזמן קצר במחנות, נותנת להם תמיכות לסידור, מסדרת עבודות רזרביות וכו', אבל אין היא מעכבת את העולה עד הרגע שהוא מסתדר, מפני שבינתיים באים הנחשולים החדשים של העלייה הטעונים שוב טיפול, וכאן מתחילה פעולת הוועד־הארצי. הוא נותן ידיעות לעולים בדבר דירות זולות, מחסנים, חנויות. הוועדות לאינפורמציה ממציאות לו פרטים בדבר אופן סידורם במקומות שיוכל לפי מקצועו להסתדר ונותנת לו הלוואות להקל על סידורו'. באותו חוזר גם נרמז כי היעדר משאבים גורם לשיתוקו של הוועד־הארצי.²⁸

ברם, חרף הפרופיל הנמוך שהשתקף במזכר של הוועד־הלאומי, הנה הוועד־הארצי ניסח את מטרותיו ואת תחומי פעילותו בלשון הרבה יותר שאפתנית: 'א' לפגוש את העולים בבואם, לעזור בסידורם הראשון בהתאם לצורך ובהסכם מוקדם עם באי־כוח לשכות העלייה של ההנהלה־הציונית בערי־הנמל; ב' לדאוג לדירות ולהקצאת מגרשים ... ; ג' לקרב את העולים לציבור העברי בארץ ... ; ד' לתת אינפורמציה לעולים בנוגע לאפשרות הסידור הכלכלי בארץ ... ; ה' לעזור לעולים ברכישת השפה העברית ובסיפוק צורכיהם התרבותיים; ו' להמציא לעולים עזרה קונסטרוקטיבית'.²⁹ יתרה מזאת, אליבא דסופרסקי, הוועד־הארצי היה צריך גם לפתוח ערוץ להידברות עם הממשלה. מעשה שכזה היה אמנם מלכתחילה בתחום סמכותה הבלעדית של ההנהלה־הציונית, אלא שסופרסקי טען כי גם הוועד־הלאומי רשאי לנהל יחסים ישירים עם

25. 'החלטות ועידת העלייה של הוועד־הלאומי ליהודי ארץ־ישראל בהשתתפות נבחרי ועדי הקהילות', [ללא תאריך], אצ"מ J1.166.

26. שם.

27. חוזר מטעם 'הוועד־הארצי לענייני עלייה שע"י הוועד־הלאומי', ד' בשבט תרפ"ה, אצ"מ J1.169. הוועדה מופיעה בתעודות אחרות גם בשם 'הוועד המרכזי לענייני עלייה'.

28. מזכר של הוועד־הלאומי אל ההנהלה־הציונית, ללא תאריך, אצ"מ J1.169.

29. דין־חשבון של 'הוועד־הארצי לענייני עלייה', ד' בשבט תרפ"ו, אצ"מ J1.166.

השלטונות, וממילא אפשר להאציל את הרשות לשלוחתו, הוועדה הארצי. התוכניות של הוועדה הארצי עוררו, כמצופה, את התנגדותה של ההנהלה הציונית, אבל סופרסקי לא נרתע. 'יש עיכובים ודווקא מההנהלה הציונית', אמר, 'אולם עלינו לעבוד מבלי להתחשב עם זה'.³⁰ לא ייפלא אפוא שהוועדה הארצי ביקש להיות מעורב גם בתחום הקשרים עם המשרדים הארץ-ישראליים בגולה, בנימוק שרצוי להתחיל את הכשרת העולים לתנאים בארץ בשלבים המוקדמים ביותר, וגם השאיפה הזאת נתקלה, כמצופה, בהתנגדות ההנהלה הציונית.

באורח בלתי-נמנע, בהיעדר הגדרות ברורות ומוסכמות של חלוקת התפקידים בין שני המוסדות, פרצו מחדש ויכוחים על נושאים שנדונו בעבר ונותרו בלא פתרון. ההנהלה הציונית ביקשה להגביל את תפקידו של הוועדה הארצי לתחום הסיוע בקליטה החברתית, קבלת-הפנים והליווי הראשוני של העולים. לשיטתה, היה על הוועד להעניק לעולה הרגשה שהוא רצוי ולספק לו אינפורמציה על המצוי והמצופה לו בארץ, אלא שהוועדה הארצי היה מוגבל, הלכה למעשה, גם בתחום קבלת-הפנים. רק נציגי ההנהלה הציונית היו רשאים לעלות על האוניות בממל ורק פקידי המחלקה לעלייה של ההנהלה הציונית הוסמכו להיכנס לתוך מחנה ההסגר של שלטונות הבריאות המנדטוריים - וכך קרה שנציגי הוועדה הארצי היו מנועים מלפגוש את העולים ברגע הגעתם ארצה. נוסף לכך, ההנהלה הציונית חזרה על סירובה לאפשר לוועדה הארצי לקיים מגעים ישירים עם המשרדים הארץ-ישראליים בגולה. 'פעולתכם זו נמצאת, לפי דעתנו, מחוץ לגבולות חוג פעולתכם', הודיע פרופ' חיים פיק, ראש מחלקת העלייה.³¹

ושוב שורבב חיים וייצמן למחלוקת. לדיווח ששיגר לו הוועדה הלאומי על פעילותו בתחום הקליטה, נוספה בקשה להתערבותו כדי להביא את ההנהלה הציונית לידי שיתוף-פעולה, בייחוד בכל הקשור למגזרים 'שהנהלה אינה מעוניינת בעלייתם'. נוסח המכתב נועד ככוונה תחילה לגרות את וייצמן בנושא רגיש שהיה קרוב ללבו - עלייתם של בעלי משפחות ממעמד הביניים. 'אנו מוכרחים להכריז', נכתב, 'כי היחס של ההנהלה הציונית בירושלים אל העזרה הקונסטרוקטיבית לעולים בעלי משפחות הוא יחס המרגיז את היישוב ועלול לעורר התרגזות גדולה גם בארצות הגולה אם הדברים מארץ-ישראל יגיע לשם'.³²

30. סופרסקי, ישיבה ועדת הפגישה של 'הוועדה הארצי לענייני עלייה', ד' בשבט תרפ"ו, אצ"מ J1.166.

31. חיים פיק אל 'הוועדה הארצי לענייני עלייה', 22 בפברואר 1925, אצ"מ J1.172.

32. הוועדה הלאומי אל חיים וייצמן, ללא תאריך, אצ"מ J1.172.

המחלוקת העקרונית

מאחורי הקלעים של המחלוקת בין ההנהלה הצייונית והוועד הלאומי עמדו שיקולים סמויים של שליטה ותחרות בין-מוסדית, אבל המחלוקת שיקפה, כאמור לעיל, גם הבדלי תפיסה בענייני עלייה וקליטה, וראייה שונה של התנאים הדרושים לקליטת עולים. הפער בין התפיסות של שני המוסדות נגזר למעשה מהשוני בתפקידיהם ומההבדלים במידת האחריות שהוטלה על כל אחד מהם. ההנהלה הצייונית התייחסה לעלייה בראייה מערכתית והביאה בחשבון את השפעותיה הרחבות על פיתוח הישוב, ואילו הוועד הלאומי התייחס לעלייה בראייה נקודתית ובמנותק מהשפעותיה העקיפות על כלל המשק. כתוצאה מכך דגלה ההנהלה הצייונית במיון קפדני של העולים ובוויסות העלייה בתקופות משברים כלכליים, ואילו הוועד הלאומי טען כי בראש ובראשונה יש להציל את יהודי הגולה ולכן עודד עלייה בלתי פוסקת, ללא התחשבות במצב המשק, והתנגד עקרונית למיון עולים או לכל הגבלות שהן. המחלוקת הזאת עברה כחוט השני לאורך כל הדרך, אבל עיקריה נתגלו בעליל בדיון שנערך סמוך להקמת 'הוועד הארצי לענייני עלייה'.

בדיון זה הציג ואן-פריזולנד את עמדת ההנהלה הצייונית בזכות עלייתם של אלמנטים פרודוקטיביים מבחינה משקית, בעלי מקצועות מתאימים לצורכי המשק ובעלי רכוש, ובזכות העדפתם על פני עולים חסרי מקצוע או חסרי אמצעים. מוטב לבלום את עלייתם של חסרי האמצעים, אמר, עד אשר התנאים בארץ יאפשרו לקלוט גם אותם. מתוך גל העלייה האחרון, הזכיר ואן-פריזולנד בדאגה, כ-58% מהעולים הם בלתי פרודוקטיביים, ו'אלימנט זה הוא לא לטובת הארץ'. הסממאות המושמעות 'בחוגים מסוימים' והקוראות לאפשר עלייה בלתי מוגבלת, הוסיף, הן 'בלתי ריאליות', מהטעם הפשוט שהמשאבים העומדים לצורכי קליטה מוגבלים ביותר, עד כי אין מנוס מלקבוע סדר-עדיפויות ולתת זכות-קדימה לאלה שבכוחם לתרום בצורה משמעותית לפיתוח היישוב. ככלל, עמדה זו נגזרה מהתנאים הקיימים בארץ ולא מגישה עקרונית-מעמדית. כדבריו: 'בארץ זו, שלא מוכנה עדיין, אין מקום ליסודות שאינם יכולים לעשות כלום וליצור כלום ... ארץ ענייה כזו לא יכולה לתת מקום לאנשים כאלו'. לכן, קבע, טובת המפעל הצייוני דורשת 'סלקציה' קפדנית של העולים הנשלחים לארץ.

לעומת זאת, בחוגי הוועד הלאומי נראתה ההפרדה בין עולים פרודוקטיביים, שרצוי לסייע בעלייתם, לעולים בלתי פרודוקטיביים, שיש לעכב את עלייתם, ככגיידה ברעיון הצייוני. 'אנו צריכים להגיש קובלנה להנהלה הצייונית כנגד היחס שלה לעלייה', אמר סופרסקי בתגובה לדברי ואן-פריזולנד, הוא ואחרים הוסיפו כי מדיניות ההנהלה הצייונית עלולה לפגוע לא רק ביישוב אלא גם במגביות בחוף-לארץ, אם יתברר לתורמים כי ההנהלה מפלה יהודים לרעה. 'עם ישראל', נאמר, 'ברובו אינו פרודוקטיבי, לרגל הסטרקטורה הכלכלית של העם בגולה. הציונות אמרה לנו שעלינו להביא את

כל העם מן הגולה. הראשונים שבנו את פתח תקווה וראשון לציון היו גם כן בלתי פרודוקטיביים'. הרב שפירא ציין כי 'לארצות הברית יש רשות למיין עולים, אבל לא לארץ ישראל', ואהרן אייזנברג טען שאפשר להפוך כל עולה בלתי פרודוקטיבי לפרודוקטיבי, ובלבד שמפנים אותו לעבודות פרודוקטיביות ונותנים לו הזדמנות להתפרנס בכבוד. לכן, הסביר, יש צורך לא במיזון עולים אלא בהמצאת פרנסה ומקומות להתיישבות, 'ואז כל כולם יהיו פרודוקטיביים'.³³

עלייתו ונפילתו של הוועדה הארצי לענייני עלייה

הוועדה הארצי ניגש לעבודה במרץ רב והתברך תוך זמן קצר בשורה של הישגים משמעותיים בשטח הקליטה. 'הודות לעבודתו של ב"כ שלנו [בנמל] הוסבר בדו"ח של הוועד, נכנסו במשך הזמן הזה הרבה הרבה תיקונים ... שביחד המה מקלים הרבה לעולים'. בין השאר שופר היחס של הפקידות הממשלתית כלפי העולים, התהדקה השמירה על מטען העולים ברציף, שופרו התנאים בתחנות ההסגר והחיסוי ('קרנטינה ודסינפקציה') והעולים זכו עם רדתם מהאוניות בקבלת פנים חמה ולבבית. הוועד גם התערב בהפניית עולים לבתי מלון - כדי למנוע 'ניצול גדול מצד בעלי המלון', היעדר ניקיון ומחירים מופרזים - ובזכות התערבות זו הוזלו המחירים והוכנס סדר בעניין. גולת הכותרת של פעילות הוועדה הארצי הייתה יוזמתו להקמת מגורים לעולים חסרי אמצעים. בתרפ"ה דיווח הוועד על שני פרויקטים בתחום זה: הקמת צריף של 28 חדרים בנווה שלום (יפ), המיועד לשהייה זמנית של משפחות לשניים-שלושה חודשים, והקמת מתחם של 78 צריפים למגורי קבע בשכונת מכבי בתל-אביב; כל משפחה ששולבה בפרויקט השני שילמה דמי-חכירה לשלוש שנים.³⁴

שני הפרויקטים הגדולים הללו סיבכו את הוועדה הארצי בחובות שגרמו לקריסתו. חכירת הקרקע ובניית הצריפים מומנו בהלוואות של ההנהלה הצינונית, בהסתמך על הבטחות של הקונגרס הצינוני שהתגלו במהרה כחסרות כל כסיו. ההכנסות השוטפות של הוועדה הארצי היו אמורות לבוא מגביית מס עלייה מכל תושב, ושכר-דירה מדיירי הצריפים. אך גביית המסים לא התבצעה, ושכר-הדירה שנגבה כיסה בקושי את שכרו של שומר הצריפים.³⁵ כך קרה שעבודות הבנייה והשיפוצים הכניסו את הוועדה הארצי לגירעון שלא היה אפשר לכסותו, ונבצר ממנו לשלם לקבלנים שהקימו את הצריפים ולבעל האדמה שהחכיר את השטח. תוך זמן קצר החלו הנושים להגיש תביעות משפטיות

33. אייזנברג, ישיבה של הוועד המרכזי לענייני עלייה, ח' בטבת תרפ"ה, אצ"מ J1.166.

34. דירוחשבון של הוועדה הארצי לענייני עלייה, ח' בטבת תרפ"ה, אצ"מ J1.166.

35. שם.

לביית משפט השלום העברי ולערכאות המנדטוריות, וגררו לסבך גם את הוועד-הלאומי.³⁶ במצב זה נקלע הוועד-הארצי לשיתוק. חלק מחבריו פשוט הפסיקו להופיע לשיבות ואחרים גם התפטרו באופן פורמלי. 'אמנם עוד לא הוכרז באופן גלוי על ביטולה, אבל ברור הדבר שהיא כבר אינה במציאות', כתב אחד החברים.³⁷ שמואל טשרנוביץ האשים במכתב התפטרות ביקורתי את חברי הוועד בחוסר אחריות ציבורית וקרא לפרק את הגוף הזה רשמית ולמנות תחתיו ועד חדש, מורכב מאנשים רציניים יותר.³⁸

השערורייה הלכה והסתבכה. קודם לכן סירב הוועד-הלאומי להיענות להזמנות של בית המשפט העברי, וזה נזף בו על כך בחומרה יתרה. 'מתפלאים אנו מאוד', נאמר במכתב של בית משפט השלום העברי, 'שהוועד-הלאומי שהוא הוא שבחר את חברי משפט השלום העליון, ושהוא הנהו לפי תקנותינו ולפי כל המקובל הפטרון הראשי למוסדותינו, הרשה לעצמו להתנגד להוראות משפט השלום בנוגע לסמכות המשפטית המקומית ופסק דין לעצמו בניגוד לתקנות ... בדרכו זה הוא כאילו ממריץ את התובעים המתדפקים על דלתות בתי הדין הלאומיים למסור את הדבר לערכאות [ממשלתיות]. אתם חותרים תחת קיום מוסדינו ועמדתו והאבטוריסה הציבורית שלנו ... כיצד זה היה יכול לעלות על דעתכם להתנגד לקיום החלטותיו ופקודותיו'.³⁹ בסופו של דבר התייצב הוועד-הלאומי למשפט, ופרקליטו, עו"ד שמטרלינג, טען שהוועד-הארצי היה רשות לעצמה ולכן אין מקום להטיל את האחריות לחובותיו על הוועד-הלאומי. קו ההגנה הזה קרס תחתיו כאשר סופרסקי עצמו הופיע בפני השופטים, ללא הזמנה, והעיד כי הוועד-הלאומי היה מודע לכל ההוצאות של הוועד-הארצי ואף אישר אותן כדין. לא זו בלבד, סופרסקי גם גילה כי רוב הכספים שהוועד-הלאומי קיבל מההנהלה-הציונית שימשו לכיסוי חובות אחרים ולא למטרה שלשמה ניתנו. הופעתו של סופרסקי הביכה את פרקליט הוועד-הלאומי, אשר דיווח על כך לשולחיו בתוספת הערה שככל הנראה יש לסופרסקי חשבון אישי נגד הוועד-הלאומי ובגינו העיד כפי שהעיד.⁴⁰

עתה החליט הוועד-הלאומי לפרק את הוועד-הארצי, בהנחה שבכך יוכל להשתחרר מהחובות הכבדים שצבר ועד זה, אבל הנושים לא הרפו והביאו את הפרשה בפני בית

36. תכתובת ופסקי דין במשפט חנו גוגל נגד הוועד-הלאומי ב-1927, אצ"מ J1.166. ראו גם תכתובת בין גולדבורט ומזכירות הוועד-הלאומי ממרס 1927 סביב ניסיון לנהל משא-ומתן עם הנושים על פריסת חובות, אצ"מ J1.165.

37. כתבייד עם חתימה לא ברורה וללא תאריך, אצ"מ J1.166.

38. טשרנוביץ אל הוועד-הלאומי, 1 בפברואר 1926, אצ"מ J1.166.

39. בית משפט השלום העברי אל הוועד-הלאומי, 30 ביוני 1926, אצ"מ J1.166.

40. עו"ד ח' שמטרלינג אל הוועד-הלאומי, 26 בדצמבר 1926, אצ"מ J1.166.

משפט השלום העברי, אשר פסק, בתום הליך ארוך ושערורייתי, כי הוועדה הלאומי ערב לכל החשבונות של הוועדה הארצי, 'גם הפסיב וגם האקטיבי'.⁴¹

כתוצאה מכך נקלע הוועדה הלאומי לחוב גדול מכפי כוחו וראשיו הודיעו כי לא יישאו באחריות כספית לפעולות הוועדה הארצי לענייני העלייה. דוד ילין האשים את חברי הוועדה הארצי בחוסר אחריות ויעקב טהון כינה את הפרשה 'סקנדל ציבורי' וקבע ש'כל מה שנעשה עליידי הוועד הארצי נעשה בלי ידיעתנו ובלי אישור מצדנו', וכי יש לעשות כל מאמץ להוכיח שהוועדה הלאומי אינו ערב לחובות של הוועד הארצי. יתרה מזאת, לדידו הייתה אפילו הצדקה לטעון בנסיבות אלו כי לוועד הלאומי אין מעמד משפטי ואין לראותו בכלל כאישיות משפטית, חרף המחיר שישולם על טענות כאלו בפגיעה במעמדו של הוועדה הלאומי בעיני הציבור וכלפי השלטון. החלופה, הגרועה פי כמה, אמר, היא התמוטטות טוטלית של הוועדה הלאומי.⁴²

בינתיים גרמה עדותו של סופרסקי להנהלה הציונית לדרוש מן הוועדה הלאומי את הכסף שהלוותה לו לשיפוץ הצריף ביפו (300 לירות מצריות), או לחלופין לעקל את הצריף לטובתה.⁴³ הוועדה הלאומי שקל עתה את מכירת הצריף לכיסוי החובות, אבל אז התברר שמחירו ירד בשליש ומצבו בכירע. הוועדה הלאומי היה מוכן להעביר את הצריף לרשות ההנהלה הציונית, בתנאי שזו תקבל על עצמה גם את תשלום כל החובות של הצריף, אבל ההנהלה הציונית דחתה את ההצעה הזאת על הסף.⁴⁴ ההנהלה הציונית גם הוסיפה ולמדה מסופרסקי כי הוועדה הלאומי הוציא את הכסף [שקיבל כהלוואה לרכישת הצריף] לתשלום חובות תכופים של הוועדה הארצי, ובעיקר להקמת מערכת ביוב ואינסטלציה בשכונת מכבי אחרי שהוצא נגדה צו פינוי מטעם הממשלה בגלל סכנה תברואתית.⁴⁵ המידע הזה עורר תדהמה בהנהלה הציונית. התפלאנו לקרוא במכתבו של מר סופרסקי, נאמר במכתב שיצא ממנה לוועדה הלאומי, 'שתמורת השטרות שמסרנו לכם עבור הקמת הצריף של הוועדה הארצי לא נמסרה לתעודתה ושבה שילמתם איאלו חובות שלכם במקום למוסרה למטרתה ... איננו מתארים לנו שהוועדה הלאומי השתמש לרעה בשטרותינו ולא מסר את תמורתם לתעודתם הישרה. נא להודיענו בחוזר את ביאורכם בשאלה זו'.⁴⁶

התשובה היחידה שנמצאה לוועדה הלאומי לדרישה האחרונה הייתה הודאה בכך שהוועדה הארצי יצא מכלל שליטתו ופעל באופן עצמאי מבלי להיוועץ בוועדה הלאומי וללא אישורו: 'הוועדה הארצי לענייני העלייה נבחר אמנם עליידי ועידה שנתכנסה

41. סופרסקי אל המחלקה לכספים של ההנהלה הציונית, 31 במאי 1927, אצ"מ J1.165.

42. הנהלת הוועדה הלאומי, ג' בחשוון תרפ"ח, 2 בנובמבר 1927, אצ"מ J1.132.

43. עו"ד צבי צייטג אל המחלקה לכספים של ההנהלה הציונית, 21 ביולי 1927, אצ"מ J1.165.

44. הוועדה הלאומי אל סופרסקי, ט' בשבט תרפ"ז, אצ"מ J1.166.

45. סופרסקי אל המחלקה לכספים של ההנהלה הציונית, 3 במאי 1927, אצ"מ J1.165.

46. ההנהלה הציונית אל הוועדה הלאומי, 13 ביוני 1927, אצ"מ J1.165.

על-פי האינציטיבה של הוועד-הלאומי, אבל במשך כל זמן קיומו היה הוועד-הארצי אוטונומי בעבודתו, גם מקור תקציבו לא היה מהוועד-הלאומי, ושכונת הצריפים שהוקמה על-ידו לטובת העולים נבנתה גם היא בלי ידיעתו של הוועד-הלאומי.⁴⁷

חמורה עוד יותר הייתה העובדה שהנושים החלו להגיש תביעות נגד הוועד-הלאומי לבתי דין ממשלתיים, נוסף לתביעות שהוגשו לבית המשפט העברי. עכשיו היה ברור בעליל כי התוצאה עלולה להתבטא בפשיטת-רגל כללית של הוועד-הלאומי. ישנם חובות העולים על 700 לירות, אמר טהון ביוני 1928, 'וברגע שהוועד-הלאומי יודה בפני איזה בית משפט שהוא על חלק מהחוב, יצטרך לשלם את כל החובות, ואם יצא פסק דין נגד הוועד-הלאומי לא תהיה ברירה אחרת מאשר למכור את הריטיו בפומבי ... לשלם לערבי [תמורת החכרת הקרקע של שכונת מכבין] ולהישפט עם גוגל [על חובות הצריף ב'פן] זאת אומרת לסגור את הוועד-הלאומי'.⁴⁸

מטבע הדברים פרצו חילופי האשמות בין ראשי הוועד-הלאומי לבין עצמם. טהון האשים את סופרסקי בניהול כושל והטיל עליו את האחריות לתוצאות הקשות שעולות להיגרם ליישוב. סופרסקי עצמו הטיל את האחריות על חברים אחרים בהנהלה. 'אני צריך להוסיף', אמר, 'שבאוגוסט-ספטמבר היה הקונגרס הציוני בווינה ואז לא הייתי בתל-אביב וכל האופרציות האלה של הצריפים והשכונה נעשו בזמן שלא הייתי בארץ-ישראל ועשו אותם האדונים קלוורסקי, טשרנוביץ ומוזס'.⁴⁹ כן קבל על דרכו של טהון בהצגת הדברים. 'לו הייתי פושע', אמר, 'הייתי מבין שאין רוצים ללכת עם פושע לבוררות, אבל אין זה ישר להתייחס כך לעסקן ציבורי'.⁵⁰ טשרנוביץ, שנפגע מהאשמותיו של סופרסקי, שיגר אליו מכתב מגומס אך חריף, שכלל רמזים פסיכולוגיים. 'צר לי', כתב, 'שאני מוכרח להגיד לו שתיאור העובדות ... מצד כבודו הוא בלתי נכון בהחלט ... עד כה כיבדתי את כבודו בתור עסקן ציבורי וצר לי לגלות אצלו חשד כזה, שהוא בהכרח רק רפלקציה מתוך מהלך נפשו הוא ועל האכזבה הזו באישיותו'.⁵¹

על כל פנים, עכשיו לא נותר לוועד-הלאומי אלא להודות באי-יכולתו לטפל בעולים ולהעביר את הכדור להנהלה-הציונית. 'לפיכך אין דרך אחרת מאשר תדאג ההנהלה-הציונית לדבר הזה כשם שהיא דואגת לכל מחנות העולים', נאמר במכתב שיצא ממשרדי הוועד-הלאומי באביב 1927.⁵² ואכן, המחלקה לעלייה של ההנהלה-הציונית

47. הוועד-הלאומי אל ההנהלה-הציונית, ח' בניסן תרפ"ז, אצ"מ J1.165.

48. דברי טהון בבירור שנערך בנוכחות אוסישקין, דוד ילין, טהון וסופרסקי, 10 ביוני 1928, אצ"מ

J1.166

49. שם.

50. שם.

51. טשרנוביץ אל סופרסקי, 6 ביוני 1928, שם.

52. הוועד-הלאומי אל ההנהלה-הציונית, ח' בניסן תרפ"ז, אצ"מ J1.165.

ריכזה מכאן ואילך את כל הטיפול בעלייה ונותרה כמקור סמכות יחיד גם בענייני קליטה.

מועצת-העלייה שעלייד המחלקה לעלייה של ההנהלה-הציונית

לקראת אפריל 1926, עם ההתפוצצות של פרשת הצריפים, הזמינה ההנהלה-הציונית את הוועדה-הלאומי להשתתף בהקמת מועצת-העלייה שעלייד ההנהלה-הציונית. במגעים בעניין זה השתתפו נציגי הוועדה-הלאומי חיים קלוורסקי ושמואל טשרנוביץ, ונציגי ההנהלה-הציונית חיים פיק, יהושע גורדון וחיים ברלס. שני הצדדים הסכימו להקים גוף בן 11 חברים ולכנסו לראשונה במחצית יוני 1926.⁵³ בהסתמך על החלטה זו שיגרה ההנהלה-הציונית הזמנה רשמית לוועדה-הלאומי להשתתף במועצת העלייה והציעה לפתוח בגיבוש פרוגרמה מוסכמת. הזמנה זו לא זכתה להתייחסות, וזה היה גם גורלו של מכתב נוסף ששיגרה ההנהלה-הציונית לוועדה-הלאומי במאי. ביולי יצא מכתב אחרון ובו הזמנה למנות שלושה נציגים ל'מועצת-העלייה שעלייד מחלקתנו', וכן שני נציגים נוספים מטעם העדות המזרחיות,⁵⁴ אבל באותה שעה הוועד הלאומי היה שבור לרסיסים מפאת פרשת הצריפים ולא היה בכוחו להירתם למשימה.

להקמתה של מועצת-העלייה קדמה מחלוקת פנימית בתוך ההנהלה-הציונית, בין המחלקה לעלייה והמחלקה לעבודה, סביב הקמתה של מועצה משותפת לעלייה ולעבודה שתרכז את כל הטיפול בעולים, ובעיקר את הטיפול בתעסוקה לעולים, שהייתה, לדעת כולם, צוואר הבקבוק העיקרי בתחום הקליטה. פרופ' פיק, ראש המחלקה לעלייה, הציע להיצמד להחלטת המושב האחרון של הוועדה-הפועל הציוני ולהקים ועדה משותפת לשתי המחלקות.⁵⁵ שפרינצק, ראש המחלקה לעבודה, התנגד להקמת ועדה משותפת, בטענה שדובר בהמלצה בלבד, והציע להקים, במקום ועדה משותפת, ועדה לקליטה כלכלית בתוך המחלקה לעבודה אשר בראשותו. ועדה זו, ציין, תהיה זמנית בלבד עד שיתכנס הקונגרס הבא ויחליט מה לעשות בנדון. המחלוקת בין השניים החריפה והצעת הפשרה של רופין, להקים שתי ועדות הכפופות לשתי המחלקות, נתקלה בסירובו של פיק, שתבע להיצמד להחלטות הוועדה-הפועל כפי שהוא הבין אותן. בסיכומו של דבר הוחלט לדרוש משפרינצק ופיק להגיש להנהלה תוכנית בדבר 'קואופרציה טובה בין שתי המחלקות'.⁵⁶

53. פרוטוקול פגישה משותפת, 30 באפריל 1926, אצ"מ J1.167.

54. חליפת מכתבים מ-16 במרס 1926, 25 במרס 1926, 14 באפריל 1926, 9 במאי 1926, 8 ביולי 1926.

55. פרוטוקול ההנהלה-הציונית, 3 בדצמבר 1924, כרך 5, עמ' 56.

56. פרוטוקול ההנהלה-הציונית, 4 בינואר 1925, כרך 5, עמ' 109.

כעבור חודשיים דיווח פרופ' פיק להנהלה שאמנם ניסה להקים מועצה משותפת לעבודה ולעלייה אבל הדבר לא הסתייע, כיוון ששפרינצק התמיד בהתנגדותו. הוא הוסיף שאינו יכול לחכות יותר וביקש את אישור ההנהלה להקמת 'מועצה מיוחדת לפי שעה'. ואן-פריזלנד הסתייג, בנימוק שהמועצה לא תהיה מסוגלת להתמודד עם גודל המשימה, אבל לבסוף אושרה בקשתו של פיק. עם זאת, נקל היה להניח כי התנגדותו של שפרינצק למועצה כמות שהיא מבטיחה שנציגי המוסדות הקשורים לתנועת הפועלים לא ישתפו עמה פעולה.

רק כעבור שנה וחצי סולקו המכשולים וב-15 ביולי 1926 התכנסה מועצת-העלייה לישיבתה הראשונה. נכללו בה שני נציגים של ההסתדרות-הכללית, נציג אחד של הפועל-המזרחי, נציג אחד של התאחדות-האיכרים, נציג אחד של התאחדות בעלי-התעשייה, שני נציגים של עדות המזרח, נציג אחד של התאחדות בעלי-המלאכה, וכן נציגים ממרכז העלייה של ההסתדרות-הכללית, נציג מרכז 'החלוץ', נציג של החלוץ-המזרחי, ועוד שלושה נציגים של הוועד-הלאומי, אשר לא הופיעו לישיבה.⁵⁷ ואולם, העיתוי שבו המועצה נוסדה - ראשית המשבר של העלייה הרביעית - הביא לשיתוקה המוחלט, ותוך פרק זמן קצר כבר היה ברור שאין לה קיום אלא על גבי הנייר.

ועדת-העלייה על-ידי המחלקה לעלייה של ההנהלה-הציונית

ביולי 1928 התכנס הוועד-הפועל הציוני בברלין והחליט, בין השאר, לקרוא להנהלה-הציונית ליישם בהקדם את החלטות הקונגרס הציוני הי"ד ולהקים ללא דיחוי ועדת עלייה, מורכבת מנציגי הציבור הרחב, שתשמש כגוף מייעץ למחלקה לעלייה של ההנהלה הציונית.⁵⁸ בעקבות החלטה זו יזם פרופ' פיק הקמה של ועדת-עלייה במקומה של מועצת העלייה, שהתפרקה מעצמה. ועדה זו הורכבה מ-7 חברים בלבד, כדי לייעל את עבודתה: יהושע סופרסקי, ישראל מרמינסקי, מ' מילר, קלמן פרנקל, אליהו אלישר, אברהם טביב, ועדה פישמן.⁵⁹ הישיבה הראשונה של הוועדה נערכה ב-11 בדצמבר 1928.⁶⁰ פרופ' פיק הקפיד להרחיק מן הגוף הזה כל סממן שעלול לאיים על מעמד המחלקה לעלייה בראשותו. סמכויות הוועדה הוגבלו מראש לייעוץ ולסיוע בלבד, וליתר תוקף הוגדר מעמדה כזהה למעמדן של ועדות הפועלות במחלקות אחרות - רמז להיעדר סמכויות - ונקבע כי המחלקה לעלייה תקבע את סדר-היום של הדיונים.

57. פרוטוקול ישיבה מועצת-העלייה, 15 ביולי 1926, אצ"מ 81.1.S81.

58. החלטת הוועד-הפועל הציוני שהתכנס בברלין ביולי 1928, אצ"מ J1.170.

59. המזכירות הכללית אל ההנהלה-הציונית, 4 בדצמבר 1928, J1.170.

60. פרוטוקול הישיבה הראשונה של ועדת-העלייה, 11 בדצמבר 1928, אצ"מ J1.170.

כך הובטח לפיק שחברי הוועדה לא יעלו לדיון נושאים בעייתיים, אם כי להלכה הותר להם 'לעורר נושאים' שמעסיקים אותם.⁶¹

אף-על-פי-כן, התברר בתוך זמן לא רב כי מערכת היחסים בין הוועדה לבין הנהלת-הסוכנות (שהוקמה בקיץ 1929) עלתה על שרטון, וגם הפעם בשל ענייני סמכות ומעמד. בסוף 1930 התנהל בוועדה העלייה דיון על חלוקת 1,030 סרטיפיקטים, ובמהלכו הודיעה ההנהלה שיש לחלק את המכסה בהדרגה, מפאת המחסור במקומות-עבודה לעולים, ולעכב 300 סרטיפיקטים עד שיחול שיפור במצב התעסוקה. חברי ועדת-העלייה התנגדו לגישה זו ודרשו לחלק את המכסה במלואה וללא עיכובים. נקל היה לראות בכך גלגול חוזר של חילוקי-הדעות המסורתיים בין הגישה המחושבת של ההנהלה הצינונית - מתוקף אחריותה הכוללת לניהול ענייני היישוב - ובין גישת הוועדה הלאומי, שנסתפקה אחר עמדות אמוציונליות יותר, בין השאר בגלל היעדר ראייה רחבה של כושר הקליטה הכלכלי של היישוב. אדרבה, דוד סנטור, שהיה בא-כוח הנהלת-הסוכנות בוועדת-העלייה, צידד בהגבלה של חלוקת הסרטיפיקטים, מחשש שהיישוב לא יוכל לקלוט עולים מובטלים רבים מדי. 'המצב הכספי של הסוכנות', אמר, 'אינו מרשה להחזיק את החלוצים זמן ממושך בבת-העולים'. מאידך-גיסא, נציגי הוועדה הלאומי דרשו לחלק את מלוא מכסת הסרטיפיקטים ללא עיכובים, מתוך אמונה שבבוא היום ימצאו משאבים בלתי צפויים.⁶²

בהמשך לכך שבה ונשמעה הטענה שההנהלה מייצגת אינטרסים של התנועה הצינונית העולמית ואילו הוועדה הלאומי מייצג את האינטרסים של היישוב. סוגיית הסרטיפיקטים היא עניין ה'שייך ליישוב', אמר י' מרמינסקי, ורמז בבירור כי ההנהלה ניצבת מחוץ ליישוב, ולכן יש להעביר את ההכרעה לוועדה הלאומי. סנטור מיהר להשיב כי 'לא רצוי שהוועדה הלאומי יתערב בענייני עלייה', ופסל את הדרישה של רוב חברי הוועדה בעניין זה.⁶³ מרמינסקי לא הסתיר את מורת-רוחו ואף איים להתפטר אם ההנהלה לא תתחשב בהמלצות הוועדה. לבסוף הצביעו רוב חברי ועדת-העלייה בעד חלוקת כל הסרטיפיקטים, אולם הנהלת-הסוכנות החליטה שלא להתחשב בכך ובחרה לעכב 355 סרטיפיקטים עד לשינוי המצב.

החלטה זו הייתה בתחום סמכותה הפורמלית של ההנהלה אך פגעה קשות ביוקרתה של ועדת-העלייה וקוממה את חברי הוועדה. 'אחרי החלטה מפורשת כזו באה הנהלת-הסוכנות ועושה מהכל פלסתר', קבל ק' פרנקל.⁶⁴ מרמינסקי הנסער הודיע עתה על

61. פיק אל הוועדה הלאומי, 23 בנובמבר 1928, אצ"מ J1.170.

62. פרוטוקול ישיבה ועדת-העלייה, 23 בנובמבר 1930, אצ"מ J1.171.

63. ד' סנטור, ישיבה ועדת-העלייה, 13 בנובמבר 1930, אצ"מ J1.170.

64. ק' פרנקל, י"ז בכסלו תרצ"א, 9 בדצמבר 1930, אצ"מ J1.170.

התפתרותו מהוועדה, לאות מחאה, תוך כדי האשמה של הסוכנות בפוליטיזציה ובקבלת החלטות משיקולים זרים.⁶⁵

פרשת הסרטיפיקטים היה האקורד האחרון באותה מערכת יחסים מעוררת בין הוועד-הלאומי והנהגת התנועה הציונית. כעבור זמן לא רב, עבר השלטון בוועד-הלאומי לידי תנועת הפועלים וכתוצאה מכך הלכה ונוטלה ועדת-העלייה. כחלוף כמה שנים נוספות התייצבו נציגי תנועת הפועלים גם בראש הנהלת-הסוכנות, והמתח בין שני המוסדות התמתן בהדרגה, אם כי לא נמוג לחלוטין. בין הזמנים, ב-1932, נפגש יצחק בן-צבי פעמים מספר עם הנציב העליון, עם המזכיר הראשי ועם מספר פקידים בכירים של ממשלת המנדט, לדון בנושאים של עלייה, שהיו שייכים באופן מסורתי לתחום סמכותה של הנהלת הסוכנות. מגעים אלה עוררו ביקורת בהנהלת-הסוכנות, ובן-צבי ניסה לשכנע באמצעות הבחנה בין שני סוגי עולים - עולים שיש להם קרובי משפחה ביישוב, שהופך אותם, לשיטתו, גם כלפי השלטונות, לעניין יישובי-פנימי, ועולים ללא קרובים ביישוב, השייכים לתחום טיפולה של הסוכנות.⁶⁶ גלגול חוזר של המחלוקת הישנה על הטיפול בעולים התרחש בתום מלחמת העולם השנייה, על רקע קליטת שארית הפליטה. באותה שעה רבו הקולות ביישוב שדרשו להעביר את הטיפול בניצולים לידי הוועד הלאומי. הקריאה באה בעיקר מקרב יוצאי גרמניה שהקימו זה-עתה את מפלגת 'עלייה חדשה', שזכתה בהצלחה מרשימה בבחירות לאספת הנבחרים והצטרפה לוועד-הלאומי. גם הפעם הנהלת-הסוכנות התנגדה בנחרצות להעביר את האחריות לוועד-הלאומי וסירבה לוותר על ההגמוניה המלאה בתחום רגיש זה, אם כי הסכימה להעביר לה את האחריות בתחום הבריאות והעזרה הסוציאלית לעולים.⁶⁷ בשנים הבאות היה ברור לכל שהנהלת-הסוכנות היא הדרג הבכיר והתחרות הסמויה על שלטון וסמכות, שאפיינה את שנות העשרים, נסוגה מפני מחלוקות מסוגים אחרים.

65. 'מרמינסקי אל הנהלת הסוכנות היהודית, 1 במרס 1931, אצ"מ J1.171.

66. דיווח על ריאיון של 'בן-צבי עם המזכיר הראשי ה' יונג, 22 בינואר 1932: 'פתחתי בזה ששאלת העלייה בכללה נכנסת במסגרת פעולתה של הסוכנות היהודית ואין כוונתי להיכנס בתחומה.

אולם עניין עליית קרובים היא שאלה נוגעת בעיקר לבני הישוב, אצ"מ J1.7668.

67. ד' סימרוט, 'הערכות הישוב לקראת קליטת עולי שארית הפליטה 1945-1948', בתוך: 'ברחים של שתיקה - שארית הפליטה וארץ-ישראל', משואה, כח (תש"ס).